

FILOSOFSKA KONJUKTURA TEORIJE ODRAZA

obrad savić

Veljakova studija *Marksizam i teorija odraza* predstavlja pretežno teorijski usmereno istraživanje filosofskog statusa teorije odraza. Cilj autorovog programa je da ukinie iluziju filosofske autonomnosti teorije odraza, rastvarajući njene korene u društveni plan. Ovde imamo posla s dijalektičkom kritikom koja filosofsku konjunkturu teorije odraza pronalazi u njenim transfilosofskim, odnosno društvenim korenima. Može se tvrditi da je celokupna procedura kvalifikacije teorije odraza kao predmarksističke interpretacije Marks-a, zasnovana na uverenju da se filosofsko mišljenje mora, ako ide do kraja, pretvoriti u istorijsko mišljenje, i da se razumevanje apstraktne misli na kraju razrešava u shvatavanju istorijske situacije u kojoj je nastala. U pitanju je metodička odbrana marksizma od nedijalektičkih operacija kojima se cementira hipostaziranje podvojenost subjekta i objekta. Kritici je podvrgnuta nedijalektička procedura rezonovanja (u kojoj je otpočetka ukalkulisani striktni dualizam subjekta i objekta), koja naivno zamišlja sebe kao subjektivnost koja deluje na neku objektivnost sasvim različitu i odvojenu od sebe. Ova početna dualizacija se temelji na jednoj zdravorazumskoj epistemologiji razdvajanja subjekta od objekta, epistemologiji koja, po autorovom verovanju, protivreči suštini Marksove misli. Iz navedenih razloga, istorija teorije odraza kao nove gnoseološke strategije marksizma može se posmatrati kao istorija karakterističnih deformacija i vulgarizacija najviših dometa Marksovog filosofskog opusa.

Spozajni problemi i Marksova misao je naslov prvog odeljka Veljakove studije u kojoj je teorija odraza obrađena kao »prividno podmladivanje jedne predmarksističke ideje.« U pitanje je doveđena ona filosofska situacija u kojoj je izvedeno gnoseološko hipostaziranje kontemplativnog odnosa između subjekta i objekta. Svakog istoričara može se složiti s tim da od aristotelovske tradicije važi teza da se »posmatranom objektu suprotstavlja posmatralački subjekt, koji u procesu saznanja ništa ne može izmeniti na objektu.« Aristotelovu pretpostavku sholastičari su sazeli u formulu »*veritas est adequatio intellectus et rei*« (istina je adekvacija misli i stvari), čija je istinitost sankcionisana sašim autoritetom Tome Akvainskog. Veljak s pravom upozorava da teorija adekvacije (korespondencije) nije svojstvena samo srednjovekovnoj filosofiji, »već je u svojim različitim modifikacijama i vulgarizacijama, skoro konstanta novovekovna, pa i najvećeg dela savremene filosofije.« Ovde je posebno signaliziran značaj Marksog odbacivanja aristotelovskog modela kontemplativnog odnosa subjekta i objekta, koji je dominirao filosofskom tradicijom. Zato je krajnja vrednost Marksog odbacivanja te tradicije ista kao vrednost filosofskog stava uposte. S jedne strane, Marks je nedvosmisleno odbacio materijalističku poziciju koja kulminira u prosvjetiteljskoj tvrdnji o »saznanju kao pasivnom učinku objekta na mozgu subjekta« (Hobs, Lametri, Holbah i dr.) kao »čovekomrzački materijalizam.« S druge strane, u svom kritičkom distancirajući filosofske tradicije klasične nemačke filosofije, Marks signalizira značaj razarajućeg potencijala Hegelovog pojma »samodelatnost«, kojim se uspostavlja identitet subjekta i objekta i time ukida gnoseologiju. Svet više ne figurira kao izvan ljudski objekt, tako da, doduše tek u »mislima«, gubi karakter onostranosti. Unutrašnja granica Hegelove argumentacije, dešifrovana već kod Marks-a, je u tome što je identitet subjekta i objekta postignut samo u mišljenju, što je njihov odnos još uvek teorijski odnos. Zagovarajući kontemplaciju kao jedinu realnost, (izvan znanja nema predmetnost), Hegel je napustio stvarne tokove istorije. Konačno, tezom da sve što je stvarno umno je, i obrnuto, Hegel vrši nasilje nad istorijom i zagovara svojevrsni pozitivizam, o kojem Veljak argumentiše na sledeći način. »Shvaćajući istinu kao znanje opstojećega, Hegel ostaje u prividu istine, ostaje unutar spoznajno-teorijski postavljene subjekt-objekt relacije i, zapravo, svojevrsne dijalektički koncipirane teorije adekvacije. Doista, radikalno preovladavanje teorije adekvacije izvršio je tek Marks. Identificirajući Hegelov spoznajni objekt kao privid, Marks zbiljski utemeljuje realitet, koji je koncipiran kao *djelatnost*« (str-31). Na zidinama raspadnutog Hegelovog kretanja Marks uspešno rekonstruiše dinamičku sliku sveta kao permanentnog procesa čovekovog istorijskog proizvođenja.

Konačno, obrazloženje dijalektike kao kritičkog a ne spekulativnog instrumenta, ukazuje na filosofsku praksu kojoj je strano svako suprostavljanje subjekta i objekta, čoveka i svata. »Marksovo mišljenje nije sistem koji aposteriorno odgovara opstojećoj strukturi društveno — ekonomijske ili nekakve druge datosti. Dalje, zbiljnost nije naprosto identična s fakticitetom, nego je posredovanjem razlika pojave — bit, povesno tematizirana sfrom mogućnosti... Konačno, mišljenje i zbiljnost ontologiski su jedinstveno utemeljeni u ljudskoj praktičko — preobražavalачkoj djelatnosti, a taj temelj radikalno onemogućuje gnoseologisku subjekt — objekt *realiciju*, pa prema tome i teoriju adekvacije kakva se javlja od antičke do novovjekovne filosofije« (str-42).

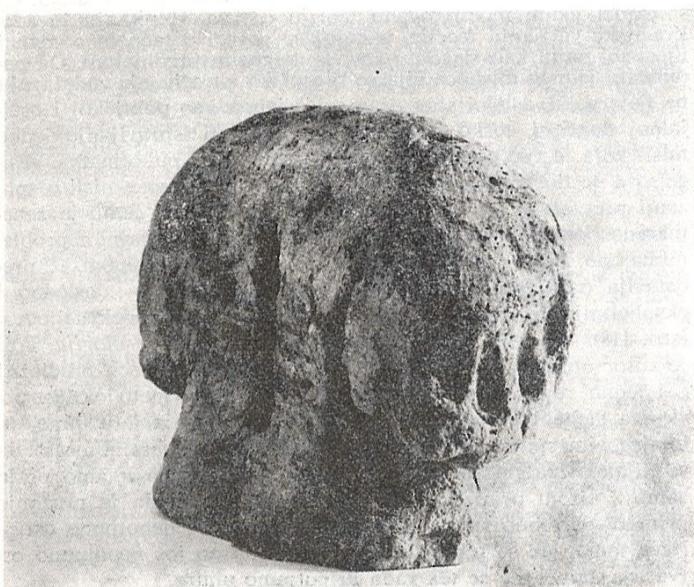
Međutim, iako je Marks prevazišao i najviše domene filosofije kao takve, brojni marksisti su iz trans-teorijskih, a često i anti-teorijskih razloga vršili reviziju i vulgarizaciju njegove misli. Sledeci odeljak knjige pokazuju da je filosofski rezultat te vulgarizacije same teorije odraza, koja, u stvari, predstavlja predmarksističku interpretaciju Marks-a. Uzmimo drugi odeljak knjige *Engelsovo zasnivanje gnoseologije u marksizmu*, u kojem se Veljak upušta u složenu analizu stvaralačkog, mada ponekad i pozitivističkog, odnosa Englesa prema Marks-u. Od posebnog je filosofskog značaja razjasniti ovaj odnos, jer se mnogi marksisti, koji insistiraju na teoriji odraza, stalno pozivaju na Engelsa, koji svojim autoritetom treba da sankcionise »pravovernost« njihove struje. Veljak preduzima sećiranje onog dela Engelsove teorijske lektire koji predstavlja izobiljeverziju najdubljih misaonih poduhvata samog Marks-a. Pri tom ovakva zamisao, u *filosofskom pogledu*, ne osporava duboku misiju Engelsovog teorijskog rezultata. Veljak uspešno rekonstruiše one delove Engelsovog mišljenja u kojima se nalazi pozitivistička verzija filosofije materijalizma u formuli naučnog pogleda na svet. Kritikujući Engelsa, Veljak primećuje da već sam termin Weltaschaltung implicira gledanje na svet, tj. kontemplativni odnos subjekta i objekta, čoveka i sveta. Engelsova teza o primarnosti objekta, njegovu shvatanje slobode ka saznanju i suočenju i suočenju s eksperimentom i industrijom, kao i zagovaranje teorije odraza, u striktno filosofskom smislu protivreči Marksовоj aktivističkoj poziciji. »Ukoliko bismo, pak, apstrahirali od onih momenata, Engelsove misli koji predstavljaju zbiljski doprinos Marksovom djelu, izrazili nedoslednost ili kolebljivost postali bi neprimjereni; tada se ne bi moglo govoriti o nedosljednom značaju Engelsovih pogleda, nego isključivo o *Engelsovom vraćanju metafizici kontemplativnog materijalizma*« (str-66). »Najbolja će ocena ove koncepcije ipak biti ona koja će ukazati na činjenicu da je ta koncepcija izraz protuslovnosti Engelsove pozicije, do koje je došlo zbog njegovih ustupaka građanskom, metafizičkom, pozitivističkom i neokantovskom načinu mišljenja. Prema tome, ne bi se moglo reći da je Engels misilac čija je gnoseološka koncepcija teorija odraza; ali, isto tako, 'marksistička' teorija odraza bi bez Engelsovog utemeljenja 'marksističke gnoseologije' bila nezamisliva.« Spomenuta Engelsova kolebanja, smatra Veljak, nisu ostala bez posledica; svi njegovi propusti obilno će biti eksplorisani pri reviziji i vulgarizaciji Marksovih filosofskih rezultata. »Posve je sigurno da bi odsutnost tih diskutabilnih momenata u Engelsovoj misli u velikoj meri otežala proces unutrašnje destrukcije marksizma« (str-98).

Slučaj istaknutog ruskog marksiste Georgija V. Plehanova (koji predstavlja najdoslednijeg nastavljača Engelsa među svim teoretičarima Druge internacionale koji su se bavili filosofskim pitanjima) potvrđuje tezu da s Engelsom počinje opadanje filosofskih dometa marksističke misli. Dijalektička kritika, ofanzivno oruđe, ideja vodilja marksizma je u Plehanova dobila (poprimila) odlike anti-spekulative i anti-kritičke, tj. deskriptivne operacije. Takvo tumačenje može biti nepotpuno, ali bi se teško moglo nazvati proizvoljnim. Zasluga, a ujedno i krvica Plehanova je u tome što je razvio i produžio Engelsovu gnoseološku poziciju, zasnujući jednu modifikovanu teoriju odraza. U pitanju je adekvacijska varijanta teorije, u kojoj se govorи o tačnom odrazu i njegovoj istini kao slaganju suda s njegovim predmetom. Od poduhvata jednog mislioca čija se filosofska istraživanja zadržavaju na Fojerbahu, a lični stav na menješevicima kao političkoj i oscijalnoj doktrini, teško da se moglo očekivati ispravljanje jedne misli koja je već počela da korozira na svojim pukotinama. »Engelsove ne do kraja sistematici i često protuslovene misli o spoznaji pretvorene su tako u koherentni sistem, pri čemu je zanemareno ono najbolje što je Engels u vezi sa spoznajnim problemima dao. Prema tome, Plehanov, zajedno sa Dietzgenom... predstavlja onaj pravac marksističke filosofije koji — dosledno i eksplicitnije od Engelsa — insistira na teoriji adekvacije...« (str-118). S obzirom na problem *Plehanov i gnoseologija*, koji je autor obradio u trećem odeljku svoje studije, treba predložiti još jednu ravan argumentacije. U stvari, prva metodološka posledica Plehanovljevog nedijalektičkog rezonovanja je u tome što u njegovim spisima preovladava kategorija primera. Umesto da se dijalektička misao bavi svojim objektom, ovde imamo posla samo s nizom primera o objektu. Može se reći da je pružanje primera potrebitno samo tamo gde je misao još nepotpuno ostvarena, tamo gde se tek rađa ili potpuno misao još nepotpuno ostvarena, tamo gde se tek rađa ili potpuno umire.

U četvrtom odeljku studije, *Lenjin-osnivač i kritičar teorije odraza*, autor istražuje Lenjinovo teorijsko robovanje, zatećenom situacijom, kao i njegov poduhvat ispravljanja i gotovo ontološkog obnavljanja marksizma. Danas je samo dogmatik spremjan da poriče nedvosmislnu prisutnost revidiranog marksizma u *Materijalizmu i empiriokriticizmu*, jedinom obimnom filosofskom delu koje je objavljeno za Lenjinova života. Vlastiti epistemološki obrt, koji je Lenjin izveo u *Filosofskim sveskama*, u potpunosti je zanemaren, tako da su sve bogatstvo i složenost te misli marksistički epigoni uprostili i sveli na *Materijalizam i empiriokriticizam*. Ironijom događaja, brojni marksisti se pozivaju na filosofsku vernošć Lenjinu, insistirajući na *Materijalizmu i empiriokriticizmu*, knjizi koju je Lenjin napisao in antifilosofskih, tj. političkih razloga. U navedenoj studiji, koja je, da tako kažem, pisana iz političko-taktičkih motiva, koji su potisnuli u stranu teorijsko-strateške interese, Lenjin insistira, »zbog svog tada još nedovoljnoga filosofiskog obrazovanja i zbog imperativne situacije koja nalaže spasavanje marksizma od rasplijavljanja u gnoseološkim pozicijama građanskoga karaktera — upravo na najlošijim stranama Engelsa, nastavlja Plehanovićev posao pretvaranja tih strana u bit 'marksističke filosofije'...« (str—125). Iz navedenih razloga, Lenjinova misao se u ovaj fazi kreće u pravcu, istina modifikovanom i revidiranom, kontemplativnog materijalizma. Prisutne su brojne apodiktičke tvrdnje klasične teorije odraza: »ideje i oseti su kopije ili odrazi tih objekata«, »objekt postoji po sebi i van umu«, a saznanje je shvaćeno kao »odražavanje kretanja materije«. Istina, u *Filosofskim sveskama* Lenjin je, u jednom dodatnom teorijskom naporu, prevazišao gnoseologizam vlastite pozicije, i potpuno na tragu najviših dometa Marksove misli zastupao aktivističku konцепцију saznanja, čoveka i sveta. Nakon ovog Lenjinovog uvida, zaključuje Veljak, »lenjinizam (u smislu oslanjanja na *Materijalizam i empiriokriticizam*) ispovstavlja se (u filosofiji) kao nemoguć! Druga je stvar što samozvani lenjinisti nemaju volje da se pozabave ovom nemogućnošću vlastite pozicije« (str—140).

Staljinistička kanonizacija marksizma — temelji teorije odraza peti je odeljak Veljakove studije, koji faktički ukazuje na istoriju grubog falsifikovanja Lenjinove misli, kao i na konačno napuštanje Marksović ideja. Teorija odraza nije više jezgro samo markstističke istine, nego istine uopšte. Njena filosofska konjunktura, u lenjinističkoj fazi marksizma, temelji se na vanteorijskom rezonovanju i autoritetu partije. Svaki marksistički pojам ima svoju službenu sadržinu koju sankcionise zamjenjen i sveden na autoritet samog Staljina. Šesto poglavje Veljakove knjige, *Razradena verzija teorije odraza*, dešifruje istorijski vrhunac i teorijski pad jednog sklerotičnog i dogmatizovanog marksizma. Teorijsko demistifikovanje intelektualnih veza u marksizmu otkriva njihov društveni sadržaj i, ako hoćete, politički predznak. Nakon ovog izlaganja teško se može pristati na tvrdnju da staljinizam, na primer, predstavlja reviziju u praksi ali *ne i u teoriji*. Konačno, s obzirom na filosofski potencijal Marksom inspirisane misli, gnoseološka pozicija za Veljaka predstavlja »slučajno određenje«, koje je tek u atmosferi staljinizma uzeto kao temeljna karakteristika marksizma. Bez određene društvene pozadine, marksistička gnoseologija i teorija odraza bi ostale samo puke marginalije u istoriji marksizma.

Povodom studije: Lino Veljak, »Marksizam i teorija odraza«, »Naprijed«, Zagreb, 1979.

PROFESSIONALNA ETIKA U MASOVNOM KOMUNICIRANJU

bogdan osolnik

Za savremeni društveni život karakteristično je da profesionalna etika ne dobija oblik sistema pravila koja bi važila samo za pripadnike jedne profesije, već ona sve više postaje i element opštedruštvene etike, jer njen sadržaj — u uslovima kada pozicija pojedinca sve više zavisi od života uže grupe kojoj pripada — je determinisan ne samo profesionalnim, nego i opštim društvenim interesima.

Potprijava ove činjenice može se naći i u domenu masovnog komuniciranja, odnosno, u novinarstvu. Razvitkom tehnologije, komuniciranje se takođe menjalo. Ono više nije poduhvat u kojem jedan čovek — izdavač i štampar — ima odlučujuću ulogu. Ono je danas postalo komplikovan proces koji se odvija kroz ogromne industrijske sisteme za sakupljanje i odašiljanje informacija, i u sebe uključuje veliki broj novinara, grafičkih radnika, foto-reportera, radio-televizijskih tehničara i drugih. Posledica je otudivanje ove aktivnosti od ljudskog faktora i njeno podredivanje monopolističkim, političkim i ekonomskim interesima. Praktično, više nema načina da pojedinačni građanin stekne uticaj na taj veliki komunikacioni poduhvat, uprkos činjenici da taj proces ima ogroman uticaj na njegov život, način mišljenja i njegovu kulturu. Da bi se uspostavile i pokrenule institucije koje bi mogle da se takmiče s komunikacionim institucijama, potrebna su velika finansijska ulaganja i tehnička oprema. Sve to je često izvan moći i velikih političkih partija, a kamoli građanina pojedinačnosti.

Stoga nije nimalo čudno što se komunikacioni mediji otudaju od pojedinca i njegovih stvarnih kulturnih, političkih i drugih potreba, i što to postaje društveni problem koji sve više irritira moderne sociologe. Utoliko je važnije da i ljudi koji rade u masovnim medijima priznaju odgovornost koja na njima leži zbog činjenice da su združeni s medijima koji imaju odlučujući uticaj na život pojedinca u društvu.

U priznavanju društvene važnosti i osetljivosti novinarske profesije, profesionalne novinarske organizacije su u mnogim zemljama, tokom poslednje decenije, ustanovile posebna pravila i standarde, koji su postali uticajem faktor moralne svesti i komuniciranja. Ova pravila su i kreirana da bi ohrabrla novinare, i sve ostale koji učestvuju u procesu javnog komuniciranja, da najviše koliko mogu doprinesu rasprostiranju istine i poštovanju ljudskih prava, da potpomognu kulturni i opšti društveni razvitak u pravcu razumevanja i miroljubive koegzistencije među narodima ...

Deo materije na koju se odnose pravila novinarske etike pokriva i druge društvene regule, posebno pravo, administrativne mere, pravilnici asocijacije masovnih medija, njihovi statuti itd. Ali, sve to ne znači da je profesionalna etika nepotrebna ili suvišna. Ona ima svoju specifičnu funkciju i uticaj, uprkos činjenici da se s drugim normama preklapa, i da se moralne norme koje profesionalna etika propagira često poklapaju s opštim moralom ...

Međutim, mi moramo da podvučemo bitnu razliku između prirode pravnih i moralnih normi i načina na koji su jedne i druge zaštićene. Etika, osim toga, pokriva i oblasti za koje pravo još nije napisano, ili do kojih ono ne dopire, jer su fenomeni na koje se to odnosi isuviše malo primetni, nepredvidivi ili neponovljivi. U pravu se tačno formuliše šta je obavezno i šta je zabranjeno, i ono te odrednice postiže prvenstveno sankcijama. Etička razmatranja, pak, utiču na stav i ponašanje pojedinca prvenstveno time što mu predočavaju sistem vrednosti prema kojem on treba da procenjuje svoje odluke, i stoga ona podižu njegovu svest i njegovu sopstvenu odgovornost za sve ono što može da učini ...

Potreba da se poštuju pravila profesionalne etike oseća se i na području međunarodnog komuniciranja, kada se izveštava o